

יסודות יבמות

שיעור תשיעי

גדר מצות היבום

מקורות

- א. גמ' יבמות כ. "אלמנה לכהן... וידחה לא תעשה"; כ: "אלא אמר רבא גזרה ביאה... בביאה שניה"; תוס' כ. ד"ה יבא; תוס' כ: ד"ה אטו "...בהעראה"; תוס' נג: ד"ה שאנסוהו; רמב"ן כ: ד"ה גזירה
- ב. גמ' יבמות כט. "א"ר אלעזר... בצרה בלבד"; תוס' יח: ד"ה אומרים "...דליכא ביטול מצות יבמין"; רמב"ן כט: ד"ה זה יעשה
- ג. תוס' קידושין ד: ד"ה מה
- ד. מאירי סנהדרין יט. ד"ה זה שבארנו
- ה. שו"ת ריב"ש סי' קנט "...דהא אפשר בפת"

רמב"ן כ: ד"ה גזירה

גזירה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה. פי' שאין מצות יבמה יבא עליה אלא על ביאה ראשונה, ואף על פי שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה ולא מקיים להקים לאחיו שם, כיון שאפשר למעך כתמר מצוה בביאה ראשונה איתא בין בבעולה בין בכתולה בין שנתעברה בין שלא נתעברה, ולפיכך ביאה ראשונה מותרת לו דמשעת העראה קונה את יבמתו וכשנעשית בעולה אשתו היא כבר, ואף על פי שאמרו בקדושין כל הבעול דעתו על גמר ביאה ואסור לכהן גדול לקנות בביאה, שאני יבמה שאין הולכין בה אחר דעתו שבפירוש רבתה תורה ביאת שוגג כמזיד והעראה כגמר ביאה כדאיתא לקמן (נ"ד א'), ואף על פי שמשעה שהערה בה קנאה מ"מ איתה למצוה עד גמר ביאה דיבמה יבא עליה גמר ביאה משמע אלא שריבה הכתוב אף העראה, ובמסכת קידושין בפ"ק מפורש לנו יותר מזה.

רמב"ן כט: ד"ה זה יעשה

זה יעשה מאמר ויקנה וזה יעשה מאמר ויקנה. פי' לאו דוקא שניהם אלא מכיון שעשה אחד מאמר ונפקעה זיקה של זה ממנה שהרי קנאה הוא, הותרו שניהם ליבם שאין עוד לחוש ליש זיקה, ואי קשיא דילמא טעמייהו דב"ש משום דאסור לבטל מצות יבמין, איכא למימר אם כן האיך אמרו ב"ש יקיימו דמשום הך חששא עקרי רבנן לדין יבום לגמרי כדאמרינן לעיל, ולא מילתא היא, ויש מפרש דאם עשה אחד מאמר חיישינן לבטול מצות יבמין מאידך, להכי פריך זה יעשה וזה יעשה כלומר ויעשו שני היבמין שליח וכן היבמות, ויקדשו כאחת דליכא למיחש להכי, ולא מחוור דאכתי איכא למימר גזירה דילמא לא משווי שליח כדגזרינן דילמא מיבם והדר חליץ, ועוד לפי דעתי אפילו לב"ש קיום מצוה דיבום ליתיה אלא בביאה ואף על גב דקני במאמר, הילכך איכא למיחש שמא יתבטל במיתת אחד מהם, אלא עיקרה משום זיקה, כדפירש"י ז"ל, ואם רצה לדחות בזו דמשום אסור לבטל מצות יבמין הוא, יכול היה לומר כן אלא דעדיפא מינה פריך מינה ובה.

מאירי סנהדרין יט. ד"ה זה שבארנו

וכן הדין שאין עשה של יבום דוחה לא תעשה של אלמנה ועשה של בתולה אלא מן האירוסין יבא עשה של יבום וידחה לא תעשה של אלמנה הואיל ובתולה היא תירצו בכאן גזרו ביאה ראשונה אטו ביאה שניה ולא ביאה

ראשונה דווקא שהרי אין בתולה מתעברת מביאה ראשונה וודאי מצות יבום בביאה הראויה להתעבר היא אלא פירושו מביאה ראשונה הראויה להתעבר ואילך.

שו"ת ריב"ש סי' קנט

עוד נסתפקת, ביבמה שנפלה לפני שלשה אחין, והגדול שבהם אסורה לו, שהיה נשוי אחותה. נתקוטטו השני אחים הנשארים, והגדול קפץ ונשבע שבועה חמורה, שלא ייבם ולא יחלוץ; והשני אומר: עליך המצוה, כי אתה הגדול, ואיני צריך לישבע ולהחריס; וכלם מצויים בעיר. אם כופין לגדול לייבם או לחלוץ, עם היות שנשבע, ואם יש דרך יוכל להנצל זה הגדול שנשבע לבלתי יחלוץ וייבם, עד שנוכל לכוף לקטן לחלוץ או ליבם.

תשובה: נראה, שאין שבועה זו, שנשבע הגדול, שלא לייבם ושלא לחלוץ, חלה עליו, ואין כאן שבועת בטוי. לפי שכיון שמצוה מן התורה לייבם או לחלוץ, מדכתיב: והיה הבכור אשר תלד, א"כ, הרי זה נשבע לבטל את המצוה, והרי זה כנשבע שלא לאכול מצה בלילי פסח, שלוקח משום שבועת שוא ואוכל מצה בלילי הפסח. שאין שבועת בטוי חלה לבטל את המצוה; כמו שמוזכר זה בפ' שבועות שתיים בתרא, ובירושלמי, הביאו הרי"ף ז"ל בהלכות שם. וכי תימא, כיון שאם רצה שלא לייבם אין כופין אותו, דהא בדידיה תלה רחמנא, כדכתיב: ואם לא יחפוץ האיש וכו', וא"כ, הייבום רשות הוא עליו, שהרי יכול לקיים המצוה בחליצה, וא"כ, כשנשבע שלא לייבם, חלה שבועה זו עליו, ואסור לייבם. וכיון ששבועת היבום חלה עליו, גם שבועת החליצה חלה, כיון שכלל אותה עם שבועת היבום, שהיא רשות. וכן נמי בהפך, אם נשבע לבד שלא יחלוץ חלה עליו, שהרי החליצה רשות היא, שהרי אפשר לו לקיים המצוה ביבום; וא"כ, כשנשבע בשתייהן, יש לומר ששתייהן חלו עליו, שהרי כלל שבועת בטול המצוה עם שבועת הרשות... וא"כ, בנדון זה, נאמר שחלה עליו השבועה, בין ביבום בין בחליצה, ולא ייבם ולא יחלוץ, וכופין את הקטן כאלו היה גדול במדינת היס. יש לומר, דנדון זה לא דמי כלל להיא דירושלמי; דהתם, כלל בשבועתו מה שהוא רשות גמור, ואין בו מצוה כלל, דהיינו אכילת מצה בשאר הימים. אבל בנדון זה, בין היבום בין החליצה שתייהן מצוה עליו, שהתורה חייבה עליו לסלק זיקת אחיו באחד משתייהן; ועיקר המצוה היא היבום. כמו שהעלו האחרוני' ז"ל, דמצות יבום קוד' למצות חליצה אלא שאין כופין על היבום, שהכתוב תלה בחפצו, שאם לא יחפוץ ביבום, שיחלוץ, וכופין אותו לקיים מצות חליצה אם לא ירצה ביבום. ולכן, זה הגדול, שהמצוה מוטלת עליו לפטור זיקת אחיו ביבום או בחליצה, ונשבע שלא יפטור הזיקה, לא ביבום ולא בחליצה, הרי זה נשבע לבטל את המצוה ממש. והרי זה כנשבע שלא יקדש קדוש היום, לא ביין ולא בפת, דודאי הוי נשבע לבטל את המצוה, ולא חלה עליו השבועה. אף על פי שאם נשבע שלא יקדש ביין, שבועה חלה עליו, דלאו מושבע מהר סיני הוא לקדש ביין, דהא אפשר בפת.

בפרשת כי תצא מופיעה מצות היבום:

כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו, לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, **יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה**. והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל. [דברים כה, ה-ו]

בכתובים אלו מצווה התורה על היבם לבוא על היבמה ולקחת אותה לאישה.

הגדר המדויק של מעשה המצוה עולה מדברי הגמרא ביחס ליבום בחייבי לאוין:

אמר רבא: גזרה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה. תניא נמי הכי, אם בעלו קנו בביאה ראשונה, ואסור לקיימן בביאה שניה. [יבמות כ:]

הגמרא אומרת כי מדין תורה הלאו נדחה מחמת האיסור (על פי הכלל 'עשה דוחה לא תעשה'), אך הותרה ביאה ראשונה בלבד. עולה מכך, כי לשם קיום המצוה די בביאה ראשונה.

תוספות מביאים את קושיית ריב"א על היתר ביאה ראשונה בחייבי לאוין:

הקשה ריב"א בפרק ב' דסנהדרין, דכיון דאין אשה מתעברת מביאה ראשונה, היאך תתייבם, דבביאה ראשונה ליכא הקמת שם וביאה שניה אסירא ליה, כדאמר לקמן: 'גזירה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה'.

ריב"א מקשה, כיצד ניתן לייבם חייבי לאוין, והרי בביאה ראשונה אין 'הקמת שם' (הואיל ו"אין אישה מתעברת מביאה ראשונה"), וביאה שנייה אסורה¹.

תוספות מביאים את תירוצו של ר"י:

ואומר ר"י דלא קשה מידי, דלא בעינן שתהא ראויה להקמת שם, אלא שהיבמה והיבם יהו ראוין להקמת שם. ולא ממעטינן אלא איילונית וסריס שאינן ראוין לילד לעולם, אבל ביאה שאין יכולה להתעבר בה לא ממעטי, כיון שהאישה או היבם ראוין לבסוף להוליד. [שם]

לדבריו, המצוה מתקיימת בביאה ראשונה משום שאין צורך שהביאה תהיה ראויה להקמת שם, אלא שהיבמה והיבם יהיו ראויים להקמת שם – היבם לא יהיה סריס והיבמה לא תהיה איילונית.

תוספות מביאים ראיות שהביאה אינה צריכה להיות ראויה להקמת שם:

דאם לא כן תיקשה, היאך קטנה מתייבמת... ובפרק בית שמאי תנן: 'קטן הבא על הגדולה תגדלנו'. ובפרק הבא על יבמתו נמי מרבינן דנקנית בביאה שלא כדרכה והעראה אף על פי שאין מתעברת בה.

תוספות מוכיחים מן הסוגיות שיבום שייך גם בביאה שאין בה 'הקמת שם': יבום קטנה, בביאה שלא כדרכה ובהעראה.

הוכחה זו מבוססת על הנחה כי קיימת זהות בין חלות היבום לבין מצות היבום: הואיל ובסוגיות מבואר שביאות אלו מחילות את היבום והיבמה נקנית ליבם, בהכרח מצות היבום מתקיימת בהן². ואכן, על בסיס הנחה זו כותבים תוספות:

אטו ביאה שניה – לאו דוקא נקט ביאה שניה, דהא אפילו גמר ביאה ראשונה אסור, דיבמה נקנית בהעראה, והוה מצי למימר 'גזירה אטו גמר ביאה'.

[תוס' כ: ד"ה אטו]

לפי דבריהם, מצות היבום מתקיימת בהעראה, ולכן בחייבי לאוין מותרת העראה בלבד.

לרמב"ן שיטה שונה בעניין זה:

גזירה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה – פירוש, שאין מצות 'יבמה יבא עליה' אלא על ביאה ראשונה. ואף על פי שאין אישה מתעברת מביאה ראשונה ולא מקיים 'להקים לאחיו שם', כיון שאפשר למעך כתמר מצוה בביאה ראשונה איתא בין בבעולה בין בבתולה בין שנתעברה בין שלא נתעברה.

[רמב"ן כ: ד"ה גזירה]

הרמב"ן מתמודד עם התמיהה כיצד מצות היבום מתקיימת בביאה ראשונה, "ואף על פי שאין אישה מתעברת מביאה ראשונה ולא מקיים 'להקים לאחיו שם'". הרמב"ן מבאר, כי הואיל וקיימת אפשרות עקרונית להתעבר בביאה ראשונה – "כיון דאפשר למעך כתמר" – הביאה הראשונה נחשבת לביאה הראויה להקמת שם, ולכן המצוה מתקיימת בה.

¹ עי' שו"ת נודע ביהודה [מהד"ת אה"ע ז' סי' קמא] וחי'דושי רבי שמעון שקופ [סי' כ] הנחלקים האם לפי ריב"א אין קיום מצוה בביאה ראשונה, או שאמנם קיום המצוה הוא בביאה ראשונה אך המצוה קיימת "רק אם אפשר אחר כך להתקיים כוונת התורה שיקים שם".

² עי' קובץ הערות [כ, ז] וחי'דושי רבי נחום [אות שסו] הדנים בכך לאור דברי תוספות [לה: ד"ה תגלין] לגבי יבום קטן.

על פי שיטתו זו, על פיה הביאה צריכה להיות ראויה ל'הקמת שם', מבחין הרמב"ן בין חלות היבום (=קניין היבמה) לבין מצות היבום:

ולפיכך ביאה ראשונה מותרת לו, דמשעת העראה קונה את יבמתו, וכשנעשית בעולה אשתו היא כבר... ואף על פי שמשעה שהערה בה קנאה, מכל מקום איתה למצוה עד גמר ביאה, ד'יבמה יבא עליה' גמר ביאה משמע, אלא שריבה הכתוב אף העראה. [שם]

לדבריו, אמנם היבמה נקנית משעת העראה, אך המצוה קיימת עד גמר הביאה. בשל כך, לשיטתו, בחיבי לאוין מותרת גם גמר הביאה.

נמצא, כי תוספות אינם מבחינים בין חלות היבום וקניין היבמה לבין מצות היבום, ואילו הרמב"ן מבחין ביניהן. בנוסף, תוספות סוברים שהמצוה מתקיימת גם בביאה שאין בה 'הקמת שם', ולעומתם הרמב"ן סובר שהמצוה מתקיימת רק בביאה שיש בה 'הקמת שם'.

נראה כי מחלוקת תוספות והרמב"ן נעוצה בגדר מצות היבום. לפי תוספות, גדר המצוה הוא קניין היבמה ולקחתה לאישה. בשל כך, לשיטתם אין מקום להבחין בין חלות היבום וקניין היבמה לבין מצות היבום, ולשיטתם המצוה מתקיימת גם בביאה שאין בה 'הקמת שם'. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, גדר המצוה הוא מעשה הביאה – הקמת זרע לאחיו. בשל כך, לשיטתו קיימת הבחנה בין חלות היבום לבין מצות היבום, וכן לשיטתו המצוה מתקיימת רק בביאה שיש בה 'הקמת שם'.

מחלוקת תוספות והרמב"ן עולה מדבריהם בסוגיית הגמרא הדנה בשיטת בית שמאי שמאמר קונה.

הגמרא אומרת:

אמר רבי אלעזר: לא תימא מאמר לבית שמאי קונה קנין גמור, דאי בעי לאפוקי סגי לה בגיטא, אלא מאמר לבית שמאי אינו קונה אלא לדחות בצרה בלבד. אמר רבי אבין: אף אנן נמי תנינא: 'בית שמאי אומרים: יקיימו, יקיימו אין לכתחלה לא, ואי סלקא דעתך מאמר לבית שמאי קונה קנין גמור, זה יעשה מאמר ויקנה וזה יעשה מאמר ויקנה. [יבמות כט.:-]

הגמרא מביאה את דברי רבי אבין, המוכיח כי מאמר לבית שמאי אינו קונה קניין גמור, מכך שבית שמאי לא מורים לשני אחים שנפלו לפנייהם שתי יבמות אחיות שכל אחד יעשה מאמר באחת היבמות ויקנה אותה.

תוספות כותבים בביאור דברי רבי אבין:

רבי אבין סבר אין זיקה, ולא אסור לייבם אלא משום ביטול מצות יבמין, ולהכי פריך: אי מאמר קונה לבית שמאי קנין גמור, זה יעשה קנין גמור ויקנה וזה יעשה מאמר ויקנה, ויכולים לעשות על ידי שליח בבת אחת דליכא ביטול מצות יבמין. [תוס' יח: ד"ה אומרים]

לפי דבריהם, אם מאמר קונה קניין גמור, אין בעשייתו משום 'ביטול מצות יבמין', גם כאשר הוא נעשה באופן המונע את אפשרות הביאה. משתמע מכך כי לשיטתם מצות היבום מתקיימת בעשיית מאמר.

הרמב"ן חולק על שיטה זו להדיא:

לפי דעתי, אפילו לבית שמאי קיום מצוה דיבום ליתיה אלא בביאה, ואף על גב דקני במאמר.

[רמב"ן כט: ד"ה זה יעשה]

לשיטתו, גם לשיטה שמאמר קונה קניין גמור, מצות היבום מתקיימת בביאה בלבד, ולכן אין מקום לפרש את הסוגיה בדרכם של תוספות.

מחלוקת תוספות והרמב"ן בעניין זה תואמת את מחלוקת העקרונית דלעיל. לפי תוספות, המצוה היא בקניית היבמה, ולכן אם מאמר קונה קניין גמור, בהכרח מתקיימת בו מצות היבום. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, המצוה היא במעשה הביאה, ולכן גם אם מאמר קונה קניין גמור, מצות היבום מתקיימת בביאה בלבד³.

ניתן היה להבין את מחלוקת הראשונים באופן קיצוני: לפי תוספות, המצוה היא בעצם לקיחת היבמה לאישה – 'הקמת שם המת' אינה נעשית על ידי הולדת ילד למענו, אלא על ידי לקיחת אשתו לאישה וגאולת נחלתו⁴. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, המצוה היא ב'הקמת זרע' – ביאה על היבמה לשם הולדת ילד שיקרא על שם האב המת. אמנם, עיון בדברי תוספות והרמב"ן מלמד כי הצגה זו של המחלוקת אינה מדויקת.

ההגדרה דלעיל בשיטת תוספות, נשללת מדברי תוספות עצמם:

ואומר ר"י דלא קשה מידי, דלא בעינן שתהא ראויה להקמת שם, אלא שהיבמה והיבם יהו ראויין להקמת שם.
[תוס' כ. ד"ה יבא]

מבואר בדבריהם, כי אמנם הביאה אינה צריכה להיות ראויה ל'הקמת שם', אך היבמה והיבם צריכים להיות ראויים ל'הקמת שם' – הולדת ילד.

כן עולה גם מדברי תוספות במסכת קידושין. דבריהם אמורים ביחס לדברי הגמרא [קידושין ד:]: שלא ניתן ללמוד קידושי ביאה מביאת היבום, שכן "מה ליבמה שכן זקוקה ועומדת":

ונראה לר"י, דהכי פריך: 'שכן זקוקה ועומדת' לביאה, כלומר **שעיקר מצותה להקים לאחיו שם**, הילכך נקל לה להיקנות בביאה יותר מאישה.
[תוס' קידושין ד: ד"ה מה]

מפורש בדבריהם שמצות היבום היא "להקים לאחיו שם", דבר הנעשה על ידי הביאה.

יתרה מזאת; מדברי תוספות לגבי ביאה ללא קישוי עולה כי ייתכן וגם לשיטתם הביאה צריכה להיות "דרך הקמת שם". תוספות מציעים כי גם לפי השיטה ש"משמש מת בעריות חייב", היבמה אינה נקנית בביאה שאינה בקישוי:

ואומר ר"י, דיש לדקדק מכאן דאין יבמה נקנית אלא בבא עליה בקישוי... ועוד אומר ר"י, דאתיא שפיר אפילו למאן דאמר משמש מת בעריות חייב, **ולענין יבום בעינן ביאה דרך הקמת שם**.
[תוס' נג: ד"ה שאנסוהו]

בהצעה זו נוקטים תוספות – בניגוד לדבריהם דלעיל – כי לא די שהיבם והיבמה יהיו ראויים ל'הקמת שם', אלא צריך שהביאה עצמה תהיה "דרך הקמת שם", ולכן היבמה אינה נקנית בביאה שאינה בקישוי⁵.

על פי דברים אלו יש להגדיר את שיטת תוספות באופן מורכב יותר: **מעשה המצוה הוא לקיחת היבמה לאישה, אך מהות המצוה ומגמתה היא 'הקמת שם' למת. בשל כך, אמנם המצוה מתקיימת גם בביאה שאינה ראויה להוליד, אך יבם ויבמה שאינם ראויים ל'הקמת שם' מופקעים ממצות היבום.**

³ בשיעור התשיעי [איסור יבמה לשוק] התבאר כי מחלוקתם נעוצה גם בהבנת יסוד איסור יבמה לשוק: מחמת מצות היבום.

⁴ הבנה זו התבארה בהרחבה בשיעור הראשון [מבוא למצות יבום].

⁵ עי' רא"ש [פ"ו סי' א-ב] המבאר, לפי הבנה זו, מדוע יבמה נקנית בהעראה ושלא כדרכה: "בעינן ביאת יבום דרך הקמת שם, וגרע מהעראה שלא כדרכה דאין דרך ביאה בכך". [וע"ע בית שמואל [קסו, ט] המוסיף ביאור להבחנה זו: "אפילו למאן דאמר המשמש באבר מת חייב, מכל מקום לא קנה, דבעינן ביאה דרך הקמת שם... וגרע טפי מביאה שלא כדרכה, כיון דמשמש בקושי אבר ראוי להקמת זרע במקומה, מה שאין כן באבר מת"].

גם בשיטת הרמב"ן נראה לעדן את ההגדרה שהוצעה בשיטתו, על פיה המצוה היא בביאה על היבמה לשם הולדת ילד שיקרא על שם האח המת. על פי הגדרה זו, המצוה מתקיימת רק בביאה שמבחינה מעשית ראויה להולדה. ואם כן, לכאורה בביאה ראשונה מתקיימת מצות היבום רק כאשר הביאה נעשתה באופן שיש בה כדי להוליד. אולם, הרמב"ן כותב:

סאין מצות 'יבמה יבא עליה' אלא על ביאה ראשונה, ואף על פי שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה ולא מקיים להקים לאחיו שם, כיון שאפשר למעך כתמר מצוה בביאה ראשונה איתא.
[רמב"ן כ: ד"ה גזירה]

מדברי הרמב"ן עולה, כי די בכך "שאפשר למעך" כדי שהמצוה תתקיים בביאה ראשונה.⁶

עיקרון זה עולה גם מהמשך דברי הרמב"ן:

ואף על פי שמשעה שהערה בה קנאה, מכל מקום איתה למצוה עד גמר ביאה, ד'יבמה יבא עליה' גמר ביאה משמע, אלא שריבה הכתוב אף העראה.
[שם]

מבואר בדבריו כי אמנם "איתה למצוה עד גמר ביאה", אך גם בהעראה מתקיימת מצות היבום. מכך עולה כי על אף שהעראה אינה ראויה להוליד, הואיל והיא מהווה מעשה ביאה – מצות היבום מתקיימת בה.⁷

מדברים אלו עולה, כי לשיטת הרמב"ן די שהביאה תהיה בעלת צביון של 'הקמת שם' – ביאה הראויה באופן עקרוני להקמת זרע, ואין צורך שהביאה תהיה ראויה להולדה מבחינה מעשית.

השיטה הסוברת כי מצות היבום תלויה בביאה הראויה מבחינה מעשית להולדה, עולה מדברי המאירי:

ולא ביאה ראשונה דווקא, שהרי אין בתולה מתעברת מביאה ראשונה, וודאי מצות יבום בביאה הראויה להתעבר היא, אלא פירושו מביאה ראשונה הראויה להתעבר.

[מאירי סנהדרין יט. ד"ה זה שבארנו]

המאירי נוקט כי מצות היבום אינה מתקיימת בביאה ראשונה אלא בביאה השנייה – הביאה הראשונה הראויה להוליד.

שיטה זו עולה גם מדברי רבי יוסף בן פלאט המובאים בתשובת הרשב"א:

ואין מברכין על מצוה שעיקרה אינה מצוה, כגון חליצה ויבום, שהעיקר משום פריה ורביה והיא אינה מצוה על פריה ורביה.
[ש"ת הרשב"א ח"א סי' יח]

וכן מדייק רבי ירוחם פישל פערלא מדברי רס"ג [סהמ"צ לרס"ג מ"ע עו]: "יבמתך חלוץ או יבם, אולי יקום שריד":

ומה שכתב רבינו הגאון ז"ל 'אולי יקום שריד', ומבואר דסבירא ליה דבעינן ביבום ביאה הראויה להקמת שם, כפשטיה דקרא דכתיב 'להקים לאחיו שם בישראל'. וכן יהודה אמר לאונן: 'בא אל אשת אחיך ויבם אותה והקים זרע לאחיך'... דעיקר מצות יבום אינו אלא כדי להקים זרע, ולעולם אינו יוצא ידי חובתו אלא בביאה הראויה להוליד ולהקים זרע.

⁶ לעומת זאת, מדברי הריטב"א [כ: ד"ה אמר רבא] נראה שהמצוה מתקיימת רק כאשר מיעך, וכך הביאה ראויה להולדה.

⁷ נראה כי הגדרה זו תלויה בשני תירוצי הרמב"ן במסכת קידושין [י. ד"ה הא דבעיא]; ועי' ר"ן [קידושין ה: ד"ה אי נמין] הנוקט שהמצוה מתקיימת בהעראה, ולעומת זאת מדברי הריטב"א [יבמות כ: ד"ה אמר רבא] עולה שהמצוה אינה מתקיימת בהעראה.

[ביאור הר"פ פערלא לסהמ"צ לרס"ג מ"ע עו]8

בשולי הדברים נציין לשיטתו הייחודית של הריב"ש בגדר המצוה. הריב"ש כותב לגבי הנשבע שלא יחלוץ ולא ייבם:

בין היבום בין החליצה שתיהן מצוה עליו, שהתורה חייבה עליו לסלק זיקת אחיו באחד משתיהן. ועיקר המצוה היא היבום, כמו שהעלו האחרונים ז"ל דמצות יבום קוד' למצות חליצה, אלא שאין כופין על היבום... ולכן, זה הגדול שהמצוה מוטלת עליו לפטור זיקת אחיו ביבום או בחליצה, ונשבע שלא יפטור הזיקה לא ביבום ולא בחליצה, הרי זה נשבע לבטל את המצוה ממש. והרי זה כנשבע שלא יקדש קדוש היום, לא ביין ולא בפת, דודאי הוי נשבע לבטל את המצוה, ולא חלה עליו השבועה. [שר"ת ריב"ש סי' קנט]

הריב"ש כותב שהמצוה היא "לסלק זיקת אחיו", וניתן לעשות זאת בשני אופנים: ביבום או בחליצה9.

שיטה זו מהווה הקצנה לשיטת הרמב"ן – שהתבארה בשיעורים הקודמים – על פיה ה'זיקה' עומדת ביסוד מצות היבום; אם כי, כאמור, לפי הרמב"ן, ה'זיקה' אוסרת את היבמה לשוק והיא המחייבת את היבם לבוא על יבמתו. לעומת זאת, לפי הריב"ש, מצות היבום היא עצם הפקעת ה'זיקה' מאשת אחיו.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

8 עי' בדיון הר"פ פערלא [שם] בסוגיית הגמרא [עט:]: לגבי איילונית וסריס לפי שיטות אלו; ועי' ריטב"א [שם, ד"ה איקרי] ונימוקי יוסף [ג: ד"ה ת"ה], ומדברי הרמב"ם [הל' יבום פ"ו ה"ח] עולה הבנה שונה, ואכמ"ל.

9 נראה כי דבריו מבוססים על פרשנותו של החזקוני [דברים כה, ה] לכתוב "ולקחה לו לאישה יבמה": "ויבמה' מתיבות שיש בה שני פנים בפירושם זה למפרע מזה, כעין דשן לדשנו וכיוצא בהם. פירוש, יעביר ויסיר היבום ותהיה אשתו". [וכעין זה כותב הספורנו [שם]: "ויבמה – יסיר אותה מהיות עוד יבמתו אבל תהיה כאשתו לכל דבר אפילו לגרשה בגט ולהחזירה"].